

эле зарыл болгон компонент окуучунун башкалардан бөтөнчө болгон мүнөзүнүн компоненттерин тактоодо турат. Ал компоненттедин бири өзүн өзү баалоо жөндөмдүүлүгүн байкоодон башталат.

а) Өзүн-өзү баалоолун орто деңгээли. Мындай деңгээлдеги окуучу класста «коргоочу» кызматын аткарган абалда болот, классташтары менен болгон байланышында өзүн ыңгайсыз абалда сезет, өзүнүн интеллектуалдык потенциалынан келип чыгуучу ойлорду, башкалар кабыл албай коюшунан коркот. Айрым учурларда өзүнүн жөндөмдүүлүктөрүн баалай албайт же баалабайт.

б) Өзүн-өзү баалоолун жогорку деңгээли. Жөндөмдүү окуучунун перифекционизми, өзүнүн жүрүш турушуна өтө аз убакыттарда гана шек саноосу, «комплекттүү баалуулуктарынын толук эместигин», өзүнүн ишмердүүлүгүндө аз кездешет же жок деп тиши өзүн-өзү баалоонун деңгээлдерин психологиялык маалыматтар менен ырастоого, төмөндөгүдөй изилдөөлөрдү жүргүзөбүз.

1. Баш бармак. Колуңарды бири-бирине жакын алып келип жумгула, баардыгыңарга белгилүү баш бармактын бирөө сөзсүз үстүндө болот. Эгерде сол баш бармак жогоруда болсо, анда сиз-эмоционалдуу адамсыз. Эгерде оң баш бармагыңыз үстүндө болсо, сиз аналитикалык акыл кампасына байсыз.

2. Башкаруучу көз (Велущий глаз). Бир белгилүү чекитти тандап, аны ручка же карандаш кармап көздүн ортосуна коюуп көзүн жумат, бир көзүн ачып, экинчиси жумулуу абалында карайт. Анда «мушка» чекит менен аралашып кетпейт. Эгер экинчи көзүңүздү жумсаңыз аралашып, бир аз жылганга окшойт. Эгерде мындай учурда биз теп жаткан чекит ордуна жылбагандай болсо анда ал «баштоочу көз» болуп эсептелет. Кээ бир учурда кагаздын тешигинен кароо ыңгайлуу. Демек он баштоочу көз адамдын туруктуу, катуу мүнөзүн билдирет (кээ бир учурларда агрессивдүүлүгүн көрсөтөт). Эгерде башкаруучу көз, сол жак көз болсо жумшак, бош мүнөздүүлүгүн билдирет.

3. Колдорун көкүрөгүнө коюу. Мында негизинен балдарды тынчтанып олтуруусун талап кылып колунорды партага түз коюп отурууну талап кылабыз. Демек мында баланын сөзсүз бир колу экинчи колунун үстүндө жайгашат. Кайсыл колу үстүндө турса ошол колун көтөрүүнү талап кылабыз. Жогоруга сол колу чыкса, анда сиз сөзгө жакын, көп сүйлөгөн адамсыз. эгерде оң колуңуз жогору болсо, анда сиз жөнөкөй, боорукер адам болуп эсептелесиз.

4. Кол чабуулар. Эгерде сиз колунуңузду чаап жатканда көбүрөөк оң колуңуз менен чапсаңыз, сиз туруктуу чечкиндүү чыйрак мүнөзгө ээсиз, сол колуңуз менен көбүрөөк аракет кылып кетсеңиз, сиз дайыма экиленип калыңарсыз, менен ыңгайсыз менен чечим алыңарсыз.

Алынган жыйынтыктарды тамгалар менен белгилесек:

- а) Сол баш бармак жогоруда - Л
- б) Сол башкаруучу көз - Л
- в) Сол кол көз үстүндө - Л
- г) Сол кол менен ыңгайлуураак - Л
- д) Оң баш бармак жогоруда - П
- е) Оң башкаруучу көз - П
- ж) Оң кол көкүрөк үстүндө - П
- з) Оң кол менен кол чабуу ыңгайлуураак - П

Жөндөмдүү балдар менен иштоо процессинде маанилүү жана негизги орунду мугалимдердин жүрүш-турушу ээлейт. Алардын башкаруу даражасы, өзүн-өзү башкаруусу өздөрүнүн спецификалык функцияларына ээ. Алар негизинен күтүлгөн жыйынтыктардын карама-каршылыктарын чечүүгө, булар негизинен жөндөмдүү окуучулардын таануу жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө жардам берет жана ишмердүүлүгүнө, анын реалдуу жетишкендиктерине да жардам берип, өбөлгө түзөт.

Башкаруу контролу. Д-Б. Эльконин көрсөткөндөй, башкарууну контролдоо негизинен окуучулардын операцияларды туура аткаруусунда жана толук экендигинен гурат, алар кыймылдын составына киришет. Башкаруунун бир жаңы формасына натыйжалар боюнча башкаруу кирет. башкача айтканда, жыйынтыктоочу башкаруу. Анын функциясы жыйынтыктардын берилген үлгү менен кошулуусу. Башкаруунун бул формасы ишмердүүлүктүн процессуалдык жагын чыгымдабайт. ошондуктан башкаруунун бул көрүнүшү менен бирге сөзсүз процессуалдык башкарууну уюштуруу керек.

Башкаруунун бул формасынын функциясы толук экендигин көрсөтүп берүүдө, жөндөмдүү балдардын интеллектуалдык журуш турушдуу жана ойлоо операцияларын туура жана кезеги менен аткаруусунда. Системалаштырылган күзөтүү, жөндөмдүү балдардын ишмердүүлүгүн анализи жөндөмдүү окуучуларга когнитивдик стилдин өзгөчөлөнгөн, башкача түрлөрүн көрсөтүп берүүгө жардам берет. Толук багытты камсыздоо үчүн башкаруунун түрдүү формаларын билүү менен бирге, класстын шартында, аралашкан жөндөмдүүлүктөр менен колдонууда, болгондо да ийгиликтүү колдонууда башкарууга талаптар түзүп берүү керек.

Билимчи багша Уяланың секретары А. Бейтмушьева

Проблемы педагогики и методики преподавания гуманитарных дисциплин

1. Окуучуга ийгиликтүү учурду жана ишенимди түзүп берүү.
 2. Мугалим менен окуучунун биргеликте иш алып баруусун камсыздоо.
 3. Окуучуга шарт түзүп берүүдөн мурда ал татаал шартты же текшерүү ишин тандоосу.
 4. Текшерүү процедурасынын формасын окуучуга тандоого мүмкүнчүлүк берүү.
 5. Окуучунун жөндөмдүүлүктөрүнө убактылуу факторду эсепке алуу.
 6. Окуучуну мажбур кылуусуз ориентацияны ишке ашыруу.
 7. Билимдин тематикасын эсепке алуу.
 8. Кичи группалардын методдорун колдонуу.
 9. Логикалык шартты өз убагында текшерүү.
 10. Окуучуга баанын көтөрүүсүнө кепилдик берүү.
 11. Баштапкы этаптарда баасыз текшерүүнү колдонуу.
 12. Гумандуулуктун принцибин сактоо.
 13. Окуучуну кызыктыруу.
 14. Текшерүүнүн максатын таалим-тарбия максатына туура келүүсү.
- Акыл эстин мүмкүнчүлүгүнөн тышкары, ар кандай адамга тиешелүү болгон перцептивдүү (көрүү, угуу, сезүү мүмкүнчүлүктөрү) элементтердин да таанып билүүдө, окууда мааниси бөлөкчө.

Перцептивдүү элементтер билимди өздөштүрүүнүн инструменттери болуп эсептелет. Угуу жөндөмдүүлүгү жакшы өнүккөн окуучулар 75% чейинки сабактагы материалды эске тутуп калат.

Көрүү жөндөмдүүлүгү жакшы окуучулар 76% чейинки окуган же көргөнүн эске тутушат. Так ойлоого ээ болгондор, колу менен кандайдыр бир нерселерди түшүндүрүүсү керек. Эгер ал сабактын мазмунун жазып отурса анда анын мазмунун андан да жакшы эсте сактайт. Алар бир гана жазуу менен чектелбестен, кошумча сүрөттөрдү белгилерди кылуусу керек. Мээге келген маалымат аркылуу кол кыймылдайт. Синтетикалык эске ээ болгон окуучуларга кыймылсыз эсте сактоо өтө кыйын, ошондуктан алар тынымсыз кыймылда болуусу күзөтүлгөн. Мына ошентип, текшерүүгө, таанып билүүгө жөндөмдүү окуучуларга жалпы мүнөздүү болгон кубулушту билүү зарыл; сый урмат (толук түрүндө) таануу, ийкемдүүлүк.

Эгерде мугалим кандайдыр бир идега ыраазы болбосо, ал айтпайт, жөн гана баш ийкеп коңт. Эгер окуучунун ой-пикири башка жакка бурулса, анда мугалим мунун себептерин түшүндүрөт. Ал жекче көз караштарды урматтайт жана акылдуу окуучулардын таанып, билүүлөрүн умтулууларын теңсестиги керек. Ошондо

окуучулардын өздөрү ой жүгүртүүнүн жолун тандоого мүмкүнчүлүк алышат. проблемаларды чечүүнүн жолдорун көрүү. өзүнүн жана башка бирөөлөрдүн жетишкендиктерин баалоого жетишет.

Мына ушуга байланыштуу биздин көз карашыбыз бокунча текшерүү бул мугалимдин кызматы, жөндөмдүү окуучулардын когнитив ишмердүүлүгүн жогорулатууда жана өнүктүрүүдө, турат.

Мына ошентип: а) Таанып билүү процессиндеги таануу-жөндөмдүү балдарда процессуалдык жана когнитивдик мүнөзгө ээ болуусу керек.

б) Текшерүүнү уюштурууда таануу полифондуулукту эсепке алуу зарыл. Ошондой эле, жөндөмдүү балдардын жогорку психикалык сезүүлөрүнө жана спецификасын индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу.

в) Эгер мугалим дидактикалык сферанын элементтерин эсепке алса, жөндөмдүү балдардын таануу ишмердүүлүгү эффективдүүрөөк болот,

г) Жөндөмдүү балдарда изилдөө ыкмаларын өнүктүрүү үчүн, тесттик текшерүүлөр, текшерүү-коррекция, текшерүү-имитация жана алгоритмдештирүүнүн элементтери менен натыйжаланат.

д) Дидактикалык шарттардын системасы жөндөмдүү балдардын таануу ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө жардам берет. Мугалим тарабынан функционалдаштырылат жана таануу туура текшерилет.

Адабияттар

1. Белова Е.С. Одаренность малыша раскрыть, понять, поддержать. - Москва, "Флинта", 1998.
2. Бурменская Г.В., Слуцкой В.М. Одаренные дети. Перевод с английского. - Москва: Прогресс, 1991.
3. Доровской А.И. 100 советов по развитию одаренности детей. - Москва, РПА, 1997.
4. Максудов Т. Тахрири остида, Оила этика ва психологияси. - Тошкент, Укитувчи, 1991.
5. Худойбердиев О. Бошлангич тасли синфларига добиятди болаларни танташ учун илимий-услубий ишланма. - ШШ, 2002.
6. Вильям Штерн. Умственная одаренность. - Санкт-Петербург, 1997.
7. Худайбердиев О.Х. Математикани бошлангич курсидаги актуал масалалар. - ШШ, 2002.
8. Худайбердиев О.Х. Бошлангич таълим математикасини ишлатиш усули. - ШШ, 2001.

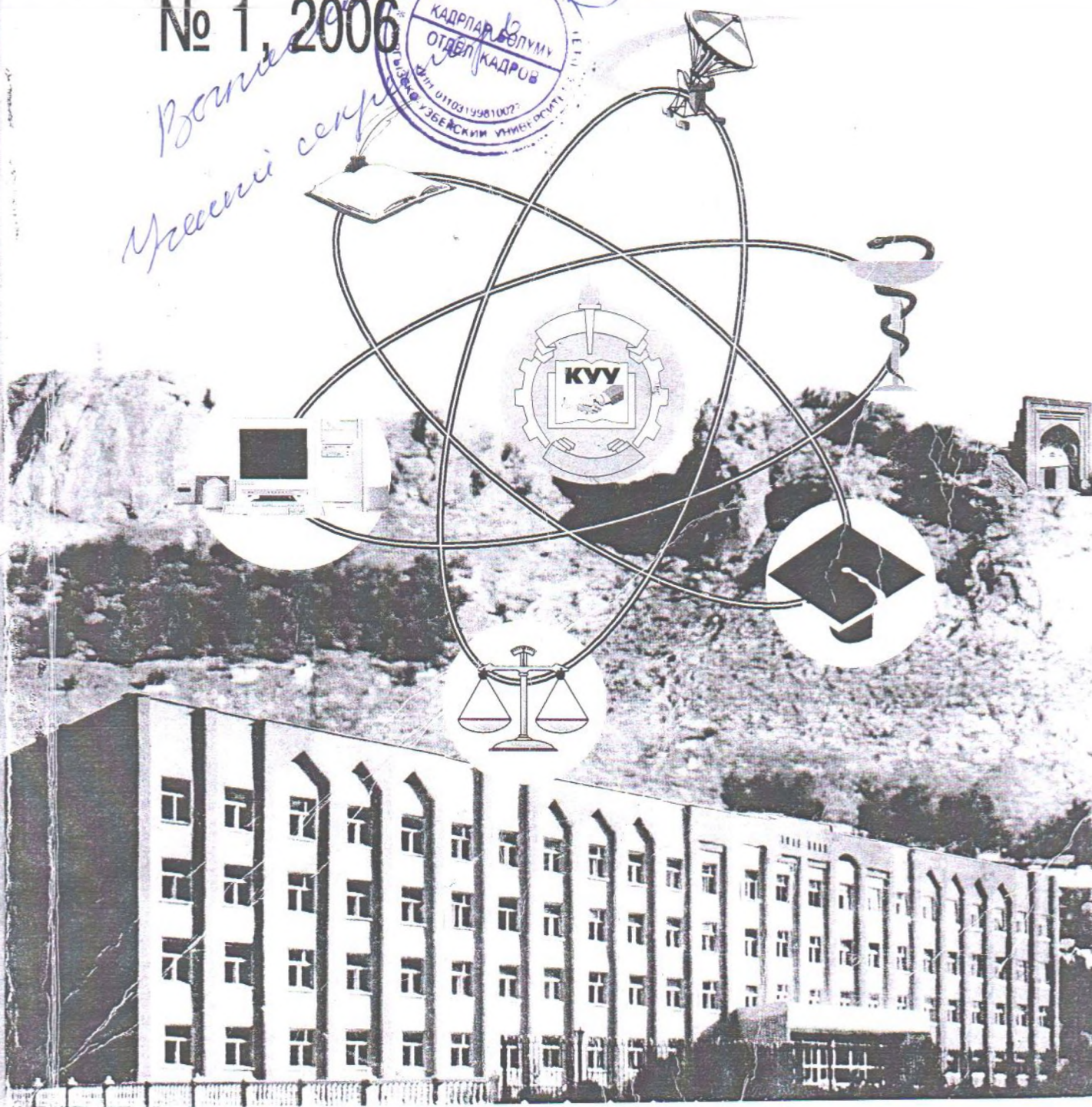
ISSN 1694 - 5220

НАУКА ОБРАЗОВАНИЕ ТЕХНИКА

№ 1, 2006

*Вопросы
Ученый сектор*

Министерство образования, науки и молодежной политики
Кыргызской Республики

КЫРГЫЗСКО-УЗБЕКСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

Вернее

Вот так

Ученый секретарь

НАУКА ОБРАЗОВАНИЕ ТЕХНИКА

Международный научный журнал
Выходит четыре раза в год

№ 1 (15), 2006

Ош-2006

СОДЕРЖАНИЕ

I. ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

Научно-практическая конференция «Постсоветский Кыргызстан и перспективы развития».....	4
Р.А. Мендикеев. Постсоветтик Кыргызстан: кыскача тарыхый сарепте жана өнүгүүнүн перспективалары.....	6
А. Нурманов, Б. Ганиева. Когнитив тилшуносликнинг пайдо булган маънаалари.....	12
Ш.Искандарова, Х. Азимова. «Тафаккур» архисемали фарқарор бирликларнинг семантик хусусиятлари.....	13
Б.М. Шербабаева. Полипредикатли гапларда предикатларнинг шаклланиши.....	16
О. Тожиев, Б. Шербабаева. Синтактик муносабат нуқталар турлари.....	17
Б.Рахмонов. Эпик хитира ва эпикалар.....	19
А. Кусанов. Повышение качества художественной литературы.....	22
К.Н. Назаров, А.А. Анарбаев. О значении собственных имен.....	28
К.К. Велекожа, А.М. Kalambaeva. Reading strategies and teaching strategies for them.....	31
Х.Т. Джумабаев. О проблемах перевода родных языков литературы.....	33
Д. Жуупова, Ж.М. Бегиев. Функционально-супрфиксальный способ словообразования в английском языке.....	36
З.А. Юсенова. Сопоставительно-типологическое исследование глаголов «движения» на материале английского, русского и кыргызского языков.....	37
А. Анарбаев, Г.А. Анарбаева. Некоторые вопросы внешней политики кыргызстана после мартовской (2005 год) революции.....	39
О. Гладкова. Управленческая деятельность и лидерство сквозь призму гендерного равенства.....	44
Э. Жоробекова. Основополагающие принципы нациостроительства в современном Кыргызстане.....	48
Э.Жоробекова, О.Гладкова. Повышение потенциала гражданского образования в вузовской системе современного Кыргызстана.....	50
Р. Шамсутдинов, Э. Юсупов. О социальной трагедии класса и советских аутодафе.....	53
С.Б.Тиллабаев, Ш.Т. Атаханов. Туркистонда социқ тизими тартиблари тарихидан.....	59
Б. Азимбаев. Уламыш жана санжырыны окутууда мектеп окуучуларынын өздүк этникалык аң сезимин калыптандыруу.....	63
Б.Азимбаев, Н.А. Асипова. Формирование этнического самосознания кыргызов на уроках истории.....	65
М.Ахмедов. Олий таълимда гармония курсини ўқитиш формаси-гармония дарсларидир.....	66
Р.Орипова. Ўсмирларни миллий истиқлол қоялари руҳида тарбиялаш омиллари.....	68
Б.Н. Абдулахамидова. О сущности валеологизации учебного процесса в начальной школе.....	71
Ж. Айтышева. Чыгармачыл баалдардын талантын өнүктүрүүдө педагогикалык жардам берүү.....	73
Ш.Е. Джалалова. О некоторых особенностях использования инновационных технологий в ВУЗе.....	78
Т.В. Архипова. Особенности коммуникативной компетентности у современной молодежи.....	80
Ф. Ернарзоров, М.Дж.Рахматуллаева. Инсонларнинг гўзаллик тарбияси.....	82

II. ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

М. Жураев, Б.Н. Нуриллаев. Лаборатория практикуларида булажак физика ўқитувчиларида экспериментал кўпикмаларни шакллантириш.....	85
А.К. Киргизбаев. Развитие биологических наук Киргизии в годы Великой Отечественной Войны.....	87
Б.И. Сулайманов, А.Г. Махсумов, И.Б. Бурханов. Азобирикма ҳосилаларини сингези ва ҳоссалари.....	89
С. Эргашов, А. Кулбаев. Жер ландшафттарынын жалпы өзгөчөдүктөрү.....	92
В.М. Тураев. Напряженно-деформированное состояние двухслойного кольцевого элемента упругого цилиндра при несимметричных динамических нагрузках.....	95
В.М.Тураев. Разработка и реализация численным методом конечных разностей решения задачи о напряженно-деформированном состоянии двухслойного цилиндра при несимметричных динамических нагрузках.....	97
Д.Т. Ньзматжанова. Ўрта мактабларда модулли ўқитишнинг рейтинг – жадвал технологияси (РИТМ).....	101

уроке «Наше питание» рекомендуем давать отдельно разработанную валеологическую тему «Пища, полезная для здоровья». Исходя из нашего опыта, мы предлагаем следующие валеологические темы, которые можно включать в соответствующие уроки начальной школы или проводить отдельно на факультативных занятиях. «Пища, полезная для здоровья». «Урок Правдивости», «Здоровые зубы - Здоровый организм», «Я умею сам себя обслуживать», «Как работает мое сердце». «Я сам отвечаю за свое здоровье», «Я умею правильно дышать», «Я умею слушать тишину», «Я умею беречь свои глаза», «Я люблю природу» и т. д. Методические разработки этих и других тем опубликованы ранее и они апробированы студентами музыкально-педагогического факультета, учителями сш. № 9, №41 города Ош. На основе полученных данных нами сформулирована научная гипотеза: выбор методов воспитания здорового образа жизни младших школьников может быть оптимальным, если воспитатель придерживается гуманистической направленности в воспитательной работе. При анализе проблем валеологической концепции образования опирались на идеи структурного анализа здоровья человека, выдвинутыми И.И. Брехманом, В.В. Колбановым, Г.К. Зайцевым [1,4,5], которые позволяют понять сущность соматических, физических, психических и нравственных компонентов здоровья и определить методические принципы их формирования в процессе образовательной деятельности. В формирующих экспериментах опробованы следующие способы, которые позволяют у младших школьников развивать качества самопознания, самоконтроля и самосовершенствования: самосовершение, рефлексия, расслабление.

Исходя из вышеназванных фактов, можно выдвинуть следующие теоретико-педагогические положения:

- человек является одновременно субъектом и объектом своего здоровья, приоритетным является субъективный подход.
 - в сохранении и реализации здорового образа жизни человек выступает одновременно как биологический, так и социальный организм.
 - личностная потребностно-мотивационная сфера человека является мобилизующим фактором социальных физических сил в организации здорового образа жизни.
 - здоровый образ жизни есть единственно правильный путь обеспечения здоровья человека, позволяющий ему самореализовать свои естественные, генетические возможности и способности.
 - младший школьный возраст – пора формирования как положительных, так и отрицательных привычек. Сформированные в младшем школьном возрасте жизненные привычки не только глубоко укореняются, но и решительным образом отражаются в последствии на здоровье.
- Таким образом, на сегодняшний день имеется база на основе, которой можно развивать валеологизацию образования и воспитания начальной школе. Мы полагаем, что необходимо более активное включение в педагогический процесс валеологического образования и воспитания преподавателей всех дисциплин и особенно учителей начальных классов. Валеологизация образования наиболее эффективно послужит делу оздоровления общества и становлению личности, способной обеспечить себе и окружающим наилучшие условия жизни и самореализации.

Литература

1. И.И. Брехман. Валеология - наука о здоровье. - М., 1990. - 206с.
2. Г.Л. Билич, Л.В. Назарова. Основы валеологии: учебное издание. - СПб.: Водолей, 1998. - 127 с.
3. Казин Э.М. и др. Основы индивидуального здоровья человека. - М.: Владос, 2000. - 192 с.
4. Колбанов В.В. Валеология. Основные понятия, термины, определения. - СПб.: ДЕАН, 1998. - 229 с.
5. Колбанов В.В., Зайцев Г.К. Валеология в школе. - М., 1992. - 50 с.
6. Чинджи Н.Н. Валеология: пути формирования здоровья школьников. - М.: Аспект пресс, 2000. - 144 с.
7. Б.Н. Абдулахамидова. Некоторые пути педагогической поддержки валеологического воспитания младших школьников. - М.: Педагогические науки. - 2005. - №6. - С. 72-77.
8. Б. Н. Абдулахамидова. О новых технологиях валеологического воспитания младших школьников. // Известия Кыргызской Академии образования. - Б. - №3, 2005.
9. Б.Н. Абдулахамидова. Валеологическое воспитание младших школьников как основной путь к здоровому образу жизни. // Вестник ОшГУ. - Ош. - №8, 2005.

Статья рекомендована д.п.н., проф. М.Дж. Джораевым.

Ж. Айтышева

ЧЫГАРМАЧЫ БАЛДАРДЫН ТАЛАНТЫН ӨНУКТУРУУДӨ ПЕДАГОГИКАЛЫК ЖАРДАМ БЕРҮҮ

ОБ ОКАЗАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ПРИ РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ТАЛАНТЛИВЫХ ДЕТЕЙ

В статье рассматриваются этапы развития педагогической помощи для талантливых и одаренных детей. Даются основные классификационные признаки программ для талантливых и одаренных детей.

Таланттуу балдардын өзгөчөлүгүнө жараша проблемалар жана татаалдыктар кездешет. Аларды тарбиялоо процесси азап, кубанычтуу күнү аз деп айтуудан алысыз. “Көз коркок, кол баагыр” дегендей эле аларга тарбия берүүдө өтө эле жүрөксүй берүүнүн кереги жок.

Чыгармачыл балдардын талантын өнүктүрүү үчүн өзгөчө көңүл буруп, бул маселеге байланыштуу проблемалар мектепте, балдар бакчасында гана эмес, өкмөттүк деңгээлде да чечилиши керек.

Таланттуу балдар түрдүү иштерге кызык таары белгилүү. Бирок, ошонун ичинен бирөөгө токтолуп, аны тандап алуу үчүн кыйын иш. Ошондуктан алар кызыккан түрдүү формада көмөк көрсөтүү зарыл. Маселен: таануу кыймылында (гербарий, коллекция, минерал жыйноодо) уюштуруучулук жөнүндө (иш аракеттерди, оюндагы жолдорду белгилөө үчүн) үйдө, бакчада жыйынтык чыгарууда (талант тартыштарды чыгарууда) кол өнөрчүлүк ишмердүүлүгүндө, көркөм музыкалык чыгармачылыкта, спортто ж.б.

Чыгармачыл бала өзү каалаган тарапка канчалык тез бурулса, башка тармактан тездик менен четтетип кетүү жарабайт. Анткени андан ажыратуу үчүн, себебин түшүндүрүүгө улуу адамдын кеңеши, колдоосу керек болот. Ошол эле балага чыгармачыл таланты үчүн жаны материалдарды сунуш кылуу керектелиши мүмкүн. Маселен: калем ордуна түстүү боекторду, жаңы оюн үчүн жаңы идеяларды же жаңы жумуш сунушташы керектелет. Анын табылгасын, аракетин, аткарган иштерин мактоо жакшы. Мындан тышкары чыгармачыл балдарды өзүн-өзү артыкча сыноодон сактоо зарыл. Анткени мындай сапат анын чыгармачылык изденүүчүлүгүндө, табылгасында кыйла жолгоо болот. Эгерде баланын таланты спорт же музыкалык көркөм тармакта айкын көрүнсө, педагогдор андай баланын ата-энесине адистештирилген (адистик) мектептерге кайрылууга жолдомо беришет. Мындай мектептерде мектеп жашына чейинки таланттуу балдарды кабыл алуучу бөлүмдөрү иштейт. Дал ушундай жөндөмдүү балдар менен адистик мектептердеги педагогдордун жекече иш жүргүзгөнү өтө натыйжалуу болот. Таланттуу балдарга карата түзүлгөн жекече программа жана анын аткарылышы кыска аралыкта эле жемиштүү жыйынтыгын көрсөтө алат.

Айрым учурда окуу программасынын жыштыгынан мектеп жашына чейинки баланын өнүгүүсүн калыптандырууда педагогдор, ата-энелер өз алдынча татаалдыкка туш келет. Ошондуктан баланын жекече чыгармачылык ой жүгүртүүсү экинчи планга сүрүлөт, же таптакыр көңүл бурулбай калат.

Методист-педагог М.Фейлин окууга байланыштуу өз алдынчалык ишмердүүлүккө кескин чек коюшун психикалык жана педагогикалык чоң жаңылыштык катары карайт.

Анын көз карашы боюнча музыка маданиятынын өздөштүрүлүшү элементардык сабаттуулукта башталып, искусствонун түрдүү тармагында таза сезимди талап кылып, баланын демилгесин жандандырып, дайыма коштоп жүрөт, чечкиндүү кадам шилтөөгө үйрөтөт.

Балдар бакчасындагы таланттуу балдардын чыгармачылыгын өнүктүрүү үчүн түзүлгөн адистик программа [4] ата-энелердин жана педагогдордун кызыгуусун жаттарууда. Бул программа көп жылдык илимий изилдөөгө негизделип, концепциялык системага, теориялык принциптерге таянуу менен чыгармачыл авторлордун жана педагог практиктердин биригишкен изденүүлөрү менен аткарылган.

Программада талантты жана чыгармачыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүдөн негизги көңүл – түрдүү формадагы интеллектуалдык тапшырмалардын жөндөлүшүнө бөлүнгөн. Ушуга байланыштуу мектеп жашына чейинки балдардын ишмердүүлүгүнүн салттык түрлөрү кеңейтпел жана тереңдетилет.

Программанын негизги принциптери катары төмөнкүлөр каралат:

1. Теманын чыгармачыл мүнөзү жана аны үйрөнүүнүн проблемалары;
2. Предметтер аралык байланыш;
3. Теманын интеграциясы жана проблемасы;
4. Үйрөнүүнүн ачык мүнөздөгү проблемасы жөнүндө суроолор;
5. Окутуунун активдүү ыкмалары;
6. Чыгармачылыкты логикалык ой жүгүртүүнүн сын көз караштан, проблемаларды чечүү мүмкүнчүлүгүнүн өнүгүү багыты.

Бала түрдүү проблемаларды изилдөөгө жана өзү үчүн билим эшигин ачууга үйрөнүп, ар кандай тармактагы тапшырмаларды тайпалык топ менен бирге чечүүгө көнүгөт. Бул жөнөкөй мектептерде окуткан проблемаларды маанисин чечмелөөгө үйрөтөт. Ушул өндүү чыгармачылыкты эртеден ойготууга болгон аракеттин бүткүл жашоодогу ролу чоң.

Көпчүлүк чыгармачыл балдардын чыгармачыл потенциалынын жогорку деңгээл көтөрүлүшү, дүйнө-таанымынын кеңдиги жан-тенидиги программанын эффективдүүлүгүн айгинелейт. Ошого байланыштуу төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга болот. Таланттуу балдардын мүнөзү бирдей калыпта сакталбайт. Алар бир эле учурда зор кубанычтын толкунуна кезигип же кандайдыр бир кайдыгерчиликке ишенбөөчүлүккө туш келиши мүмкүн. Алардын аң сезиминин тездик менен өнүгүшү коркунуштуу, көзөмөлгө алынат. Бирок таланттуу балдардын андай терс көрүнүштөргө туш келиши керектүү билимдин берилбегендиги, талантына туура адистик албагандыгы менен күчөтүлөт. Андыктан таланттуу балдарга жакындан терең көңүл буруп, аяр мамиле кылуу талап кылынат. Андай балдар менен бирге жашоо, тарбия берүү, алардын келечектеги талантынын ачылышына шарт түзүп, чыгармачылык менен изденүүгө жол ачууну талап кылат. Чы

мачыл балдардын талантын ачык жөтүүгө жол ачуунун түрдүү ыкмалары бар. Течекте андай ыкмалар дагы көбөйүшү анык. Таланттуу балдар өлкөбүздүн келечектеги чыгачылы потенциалы болуп эсептелет.

Таланттуу окуучулар үчүн түзүлгөн билим берүү программасы. Билим берүү тармагы-карата түзүлгөн программа мектеп предметинин окутулуу системасын жана структурасын аныктоочу негизги документ экендиги белгилүү. Таланттуу окуучулар үчүн окуу программасы философия жана психологиялык принциптердин негизинде түзүлүшү керек. Анткени чыгармачыл балдардын дүйнөнү көз карашы, спецификалык өзгөчөлүктөрү программаны киргизиле турган материалдын структурасы жана көлөмүн болжолдуу түрдө аныктоого жол ачат. Бул таланттуу окуучулар үчүн билим берүү программасын түзүүдөгү ордуу маселелердин бири. Билим берүү программасы биринчи кезекте чыгармачыл балдардын шык-жөндөмүн ачып көрсөтө билүү, өнөрчүлүгүнө карата түзүлгөнү. Экинчиси балдардын таланты бериле турган маалыматтардын окуучуларды канааттандыра алышы, мүнөздүү өнөрчүлүк экендигин унутпоо керек. Үчүнчүсү, таланттуу окуучулардын жаны маалыматтар менен байланышы кең-кешири болушу шарт. Бул окуучулардын өз алдынчалуулугун жана жанын өнөрчүлүккө жаратууга, анын түрдүү сырларын окуп өнөрчүлүккө болгон кызыкчылыгын арттырат.

Чыгармачыл окуучулар үчүн түзүлгөн программасынын үчүнчү максаты - коммуникативдик көнүгүү, алар менен болгон таарынуу мамиле, эмоционалдык жана социалдык тоненттерге шыктандырат. Тил байлыгын өнөрчүлүккө жүргүзүүчү жарым-катышты тарбия-жөнгө салуу мектептин башкы тапшырма. Адабий чыгармачылык иштер - коммуникативдик көнүгүүлөрдүн натыйжалуу жыйын-берүүчү негизги каражаты.

Таланттуу окуучулар үчүн программанын төртүнчү максаты - алардын өз оюн, өнөрчүлүгүн эркин айта билүүгө көмө-күчү. Бул багытта алардын чыгармачылык өнөрчүлүккө алынышы зарыл. Б.а. теориялык баян менен чектелбей, сезим күүлөрүн ойготуп, мүнөздүү өнөрчүлүккө сүнгүп, драмалык искусстводо өнөрчүлүккө үйрөтүү керек.

Программанын бешинчи максаты - чыгачылык мамиледе ар бир окуучуну өзүнүн чыгармачылык жүзүн көрсөтө билүүгө жөндөмдүү. Ар кандай кырдаалда мамиленин өзүнчө гивдик түрдө өздөштүрүүчү жана жыйын-берүүчү корутундулоочу каражат катары кызыктырат. Окуу процессиндеги мамиле акы-кылым менен жетектөөчү күчкө айланат.

Таланттуу окуучулар үчүн түзүлгөн программа жогоруда белгиленген максаттар менен жергиликтүү билим берүү жааты менен байланыштык катмардын таланттарына жараша ачуу камсыз кылат. Башка ар бир регион-дардын ж.б.у.с. өзгөчөлүктөрүнө жараша түзүү талап кылынат. Атайын адистеш-

тирилип түзүлгөн класстарды, уюмдарды, түрдүү тайпаларды түзүү менен бирге, алдын ала жүргүзгөн иликтөөдөн кийин гана программа жыйынтыктуу түрдө кабыл алынат.

Таланттуу окуучулар үчүн түзүлгөн программанын талабынын мазмуну. Чыгармачыл окуучулар үчүн түзүлгөн программанын мазмуну төмөнкү талаптарга жол берүүсү абзел.

Жалпы билим берүү программанын чегинде калбай, окуучулардын адистик кызыкчылыктары эске алынышы зарыл. Алардын ишмердүүлүк стили, билимин өркүндөтүү менен дал келиши керек. Окутулган теманын маңызын өнөрчүлүккө өздөштүрүүгө болгон балдардын аракетинде эске алынышы керек.

Адистештирилген окуу программасы негизги принциптердин, чыгармачыл окуучулардын талантына ылайык төмөнкү учурларда өздөштүрүлүшү мүмкүн.

Таланттуу окуучулар үчүн түзүлгөн билим берүү программасынын мазмуну идеясы жаатын терең астейдил талданып, балдардын билимин өркүндөтүү менен ой-жорумун, дүйнө-таанымын бирге өнүктүрүү керек.

1. Программа окуучуларга ар кандай жаңы маалыматтарды кабыл алууга өнүгүү жолундагы билимдин бардык тармагын өздөштүрүүгө, билимин жогорулатууга шарт түзүшү зарыл.
2. Программада ой жүгүртүүнүн түшүмдүүлүгү, практика жүзүндө колдонулушу, окуучулар кабыл алган билимин өз алдынча ой жүгүртүү аркылуу жаңылык жаратууга жол ачуунун шарттары каралышы керек.
3. Программада балдардын демилгеси, окуудагы өз алдынча өнүгүүсү өзгөчө белгилеп көрсөтүлүшү керек.
4. Программа балдардын аң-сезиминин жана ички туюмунун башка адамдарга, айлана-чөйрөгө ж.б. карата өнүп-өсүшүнө жол ачуусу керек.

Аталган принциптер таланттуу окуучулар менен иштеген мугалимдерге окуу процессинин максималдуу көлөмүн аткарууга көмөктөшүп жол ачат.

Окутуудагы негизги максат чыгармачылык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү, жагдайга байланыштуу маселелерди чечүүгө үйрөтүү, балдардын аң-сезимин өркүндөтүү экендиги белгилүү. Андыктан, таланттуу балдар үчүн практика жүзүндө аткарылган жогорку сапаттагы өтө кызыктуу, жыйынтыктуу материалдар программада каралышы жөндүү. Анын мазмуну жаңычылыгы, оригиналдуулугу менен өзгөчөлөнүп, окуучулардын ишмердүүлүгүн шыктандырып, изденүү менен жогорулатат.

Таланттуу окуучулар үчүн программа түзүүчүлөр алардын спецификалык ой жүгүртүү артыкчылыгын эске алуусу шарт. Анткени түрдүү кырдаалда күтүлбөгөн учурда табылгалуу ой түрмөктөрү жаралышы мүмкүн. Айрыкча бири-бирине дал келген бүтүндүк катары жаралган ой тутумдары пайда болорун айта

кеткенибиз оң. Ошонун негизинде таланттуу окуучулар ар кандай кубулуштардын өзгөчөлүктөрү боюнча түрдүү принциптерге таянып мыйзамдуу түрдө жыйынтык чыгарып, корутундулоого далалат кылынат. Ар бир окуучуда белгиленген кубулуштун өзгөчөлүктөрүн аныктоо, бир канча көрсөт-күчтүн, предметтин ачыктыкчылыгын, кемчилигин айкын ачып көрсөтүү мүмкүнчүлүгү чектелүү. Андай жыйынтыкка келүү үчүн берилген тапшырманын ар бирин өз өзүнчө бөлүп жыйынтык чыгаруу керек болот. Төмөндө ушул багыттагы айрым бир факторлор, иш-чаралар жана зарыл сапаттар тууралуу айтылат.

Таанып билүү жөндөмү жана көнүгүү:

- ар кандай иш аракеттин аткарылышы, өзгөрүүлөр, салыштыруу, предметтин адамдар тарабынан түрдүү варианттар менен моделдениши жана бузулушу;
- корутундулоочу ыкмалардын бөлүнүшү жана айырмачылыктары;
- жаңы материалдын өздөштүрүлүшү;
- себеп жана натыйжанын байланышы, түзүлүшү;
- тапшырманын аткарылышындагы айырмачылыктары жана ыкмалардын табылышы;
- окуу ишмердүүлүгүндөгү жаңы сапаттар, таанып билүүчүлүктүн, варианттуулуктун, корутундулай билүүнүн пайда болушу;
- маалыматтарды интеграциялоо жана синтезделгө жетишүү, окуучулардын ишмердүүлүгүнүн өз алдынча чечими (өзүн өзү окутуу ишмердүүлүгү);
- окуучулардын өзүн өзү башкаруусу, баалоосу, аткарылган иш аракеттердин көлөмүнүн аныкталышы;
- ар кандай кырдаалдын ийне-жибине чейин маани берүү жана татаал идеяларды түшүндүрүү;
- бир ишмердүүлүктөн экинчисине окуучулардын өз алдынча өтүшү, жумуштардын аткарылыш ыкмалары, алар менен окуу ишмердүүлүгүнүн классификацияланышы;
- болжолдуу ой жүгүртүү, элестете билүү мүмкүнчүлүгү.

Чыгармачылыктагы жөндөмдүүлүк:

- акыл-эстин ээндүүлүгү, жаңылык ачууга жана изденүүгө болгон аракет;
- дивергенттик ой жүгүртүү;
- өзгөчө идеяларды табуу жана жаратуу чеберчилиги;
- кыял толкундары жана элестете билүү жөндөмдүүлүгү;
- ой жүгүртүүнүн кыймыл аракетке карата ийкемдүүлүгүнүн тактыгы жана тездиги;
- парадокско болгон кызыкчылык, көп түрдүү нерселердин кабыл алынышы.

Таланттуу окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн өнүгүшүн көзөмөлдөө.

Таланттуу окуучулар менен жүргүзүлгөн ишмердүүлүктө алардын өзүн өзү башкаруусун жана баалоосун көзөмөлдөө, спецификалык функцияларды аткаруу өзгөчөлүк-төрүн туура

баалоо мугалим үчүн өзгөчө орунда турат. Мисалы, чыгармачыл балдар ой жүгүртүү мүмкүнчүлүгүнүн кендигинен божомолдуу жыйынтыктарга карата талаш-тартышты ар-бын жаратышат. Көзөмөлдөө функциясы "окуучулар тарабынан жүргүзүлгөн операциянын, аткарылган иш аракетинин тууралыгын жана толуктугун аныктайт", - деп белгилейт Д.Б.Эльконин [1].

Чыгармачыл балдардын ишмердүүлүгүн системалык түрдө көзөмөлдөө, анализ жүргүзүү, алардын чыгармачылык багытында жаңы ачылыштарды жаратышына ишк жок. Окуучулар чыгармачылыкка туура багыт алышы үчүн билим алышына, ой жүгүртүүсүнө ж.б. түрдүү багытта көзөмөл жүргүзүлөт. Таланттуу балдар талаш окуган класстын шартында төмөнкүдөй көзөмөл жүргүзүүнүн шарттары белгиленген:

1. Окуучулардын ийгилиги жана ишмердүүлүгү үчүн шарт түзүү;
2. Окуучу менен мугалимдин ортосундагы карым-катнаш;
3. Окуучуга текшерүү иштеринин татаалдыгына жана кыйынчылык деңгээлине жараша таандап алууга шарт түзүү;
4. Текшерүү продукцияларынын формаларын таандап алуу жана окуучуга жол берүү;
5. Окуучунун жекече мүмкүнчүлүгүнө убактылуу учеттук фактордун көз карандылыгы;
6. Окуучунун ар кандай иштерди кыстоосуз аткарышын камсыз кылуу;
7. Билимди тема боюнча текшерүү;
8. Майда тайпаларга колдонулуучу ыкмаларды пайдалануу;
9. Логиканын өөрчүшүн көзөмөлдөө;
10. Окуучунун өзүн өзү баалоосун калыптандыруу;
11. Окуучунун алгачкы этабында баалоону көзөмөл жүргүзүү;
12. Көзөмөлдөөдө измилзациянын жалпы принциптерге дал келиши.

Ушул күнгө чейин билим деңгээлин, көнүгүүнүн, чеберчиликтин өзгөчөлүгүн аныктоочу жана текшерүүчү эң ыңгайлуу ыкма предметтик тесттер болуп келүүдө. Бул тесттердин мазмундуу пайдалуу жагын В.Н.Беспалько аныктап [1], предметтер боюнча типтүү тесттерди түзгөн. Алар аркылуу окуучулардын ишмердүүлүгүнө жараша чыныгы билим деңгээли, ой жүгүртүүсү, чыгармачылык мүмкүнчүлүгү, көнүгүүлөрдүн жыйынтыгы аныкталат. Бир учурда предметтик тесттер акыркы планда колдонулган болсо, азыркы күндө алардын колдонулушу күчөтүлдү. Мындай текшерүүнүн түрү предметтин жалпы көлөмүн сыйдырып, түзүлгөн суроолорго алынган жоопко карата окуучулардын билим деңгээлин салыштырып кароого болот жана жыйынтык чыгарууга жол ачылат. Ошол эле учурда жекече өзгөчөлүгүн аныктоого мүмкүндүк берет. Аталган тесттердин кемчилик жагы жок деп айтуудан алыспыз. Анткени, ой жүгүртүүнүн, көнүгүүлөрдүн билим деңгээлинин айрым жактарын ачып бере

албаган учурлар кездешет. Маселен, ар бир адам ой тутумун оозеки же жазма түрүндө гана баяндап берүүгө жөндөмдүү. Ошондой эле билим деңгээли тереңдетип текшерүүдө проблемалуу маселелерди чечип көрсөтүүгө тесттерде чек коюлган.

Окуучулардын билим деңгээлин жалпы негизде аныктоодо предметтик тест абдан ынгайлуу. Таланттуу окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн, психикасын жана аң-сөзү-минин деңгээлин эске салуу зарыл. Биздин иликтөөбүз төмөнкү өзгөчөлүктөрдү белгилеп көрсөтөт:

1. Алар окуудагы чындыкты ийгиликке жетүүгө далалат кылат да жетиштүү билим алат. Ошону менен бирге өзүнүн артынан саятүшкөн кыстоону жактырбайт.

2. Алар айлана-чөйрөгө, предметтерге астейдил карап, аяр мамиледе болушат.

3. Көп нерсеге чыктуу болгондуктан өз алдынча көп иштейт.

4. Өзүнүн төгерегиндеги адамдардын, бу-курдаштарынын туура эмес мамилелерине жана иш турушуна канааттанышпайт.

Ички сезиминдеги күчтүү рефлексине карата ар кандай ишти өз алдынча чыгарууга аракеттенишет.

6. Алар ар кандай ишме жоопкерчилик менен мамиле кылышат.

7. Өз тажрыйбаларынын негизинде түрдүү кырдаалдарда жол табуу алышат.

8. Чексиз суроолордун үстүндө изденишип, канаттандырарлык жооп табууга кызыгышат.

9. Алар үчүн парадоксалдуу импровизациялык кырдаалдагы изденүүчүлүктү талап кылган сабак кызыктуу сезилет.

10. Максаттарын жүзөгө ашыруу үчүн өз алдынча билим алууга умтулушат.

11. Алар өз мүмкүнчүлүктөрүн ачып көрсөтүүдө маалымат бутактарына таянат.

12. Алар башкаларга караганда өтө зирек болушат, б.а. өз курбуларына караганда ар кандай кубулуштарга, ачылыштарга милдеттүү жана дедуктивдүү ой жүгүртүшөт, логикалык ишмердигинде системалуу, классификацияланган корутунду чыгарышат.

Таланттуу окуучулардын таанып-билүү иш аракетине көзөмөл жүргүзүүдө ар бир мектепте класстардын жемиштүү интеллектуалдуу ишмердүүлүгүнө жүргүзүлгөн көзөмөл ажыратылып белгилениши керек. Көп учурда андай көрүнүштөр көз жаздымда калып кетет. Көзөмөлдөр дайым аналитикалык түрдө бири экинчисине салыштырылып каралышы зарыл. Өз билимин башкаларга өз деңгээлинде тартуулай

алган адам гана окуу ишмердигине көзөмөл жүргүзүүгө тийиш. Таланттуу окуучуларга билим берүүдө мугалимдин башкалардан кескин айрымаланып, көптү билгендиги өзгөчө мааниге ээ.

Биздин иликтөөлөрүбүздүн жыйындыгына (анкета, суроо, жооп, эксперимент, эксперименттик анализ) таланттуу чыгармачыл билим берген мугалимдердин ишин таануусу, түшүнүгү, билим деңгээли, чектүү экендиги көрүндү.

Мугалим кандайдыр бир идеяга макул болсо, ага каршы чыгып, четке чыгууга жол бербейт. Тек гана өз оюн, өз позициясын окуучуларга далилдүү айтып берүүгө милдеттүү.

Эгерде тематикадан четтеп кеткен учур туш келсе, анын себебин так түшүн-дүрүү мугалимдин түздөн-түз милдети. Б.а. чыгармачыл окуучулардын бүткүл кыймыл-аракети, каалоо-тилектери окутуучунун көңүл чордонунда боло турган маселе. Туура чечилген маселенин негизинде гана окуучулар өздөрүнүн ой жүгүртүүсүнүн туура-каталы-гын баамдап, түрдүү проблемаларды чечүүгө туура жол тандап, өздөрүнүн интеллектуалдык байтыгын баалоого мүмкүнчүлүк алышат. Биздин байкообузда таланттуу балдарга карата жасалган мугалимдин көзөмөлү же профессионалдык кызматы алардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн өркүндөтөт. Ал төмөнкү жолдор менен болушу мүмкүн:

а) таланттуу окуучулардын таанып билүү ишмердүүлүгүн көзөмөлдөө – алардын ой жүгүртүүсүнө процессуалдык сүйөнүү мүнөзү менен;

б) таланттуу балдарга карата көзөмөл уюштурууда алардын полифониялык өзгөчө таанып билүүсүн, жогорку психикалык туюмун, спецификалык өзгөчөлүгүн эске алуу менен;

в) таланттуу окуучулардын таанып билүү ишмердүүлүгү, эске тутуу өзгөчөлүгү жана пре-димпресивдик абалы ан сезимди өркүндөтүү компоненттеринин эффективдүү дидактосфера-лык элемент катары каралышы менен;

г) таланттуу окуучуларда көзөмөл ишин жандандырууда тесттик текшерүү, коррекция-лык текшерүү жана алгоритмдештирүү элемен-теринин жыйынтыгынын каралышы;

д) чыгармачыл окуучулардын таанып билүү ишмердүүлүгүн өнүктүрүүдө дидактика-лык система эффективдүү кызмат кылып, мугалим тарабынан так көзөмөл жүргүзүүгө шарт түзөт.

Адабияттар

1. В.М. Слущкий. Одаренные дети. - М., 1991. - С. 265-266.
2. Н.В. Кузьмина. Способности, одаренность талант учителя. - Л., 1985. - С. 14.
3. Ф. Штерн. Умственная одаренность. - СПб., 1997.
4. О.Х. Худайбердиев. Математиканын бошлангыч курсидагы актуал масалалар. - Уш., 2002.

Статья рекомендована д.п.н., проф. М.Дж. Джораевым.